

TÜRKİYE’DE CUMHURİYET ÖNCESİ VE SONRASINDA “YURTTAŞLIĞIN TEMELLENDİRİLMESİ” GİRİŞİMLERİ ÜZERİNE SOSYAL, SİYASAL VE YÖNETSEL BAĞLAMDA BİR ANALİZ DENEMESİ

Fikret ÇELİK^{1*}
Vasfiye ÇELİK²
Zeynep DUYAR³

Öz

Türk modernleşmesinin sosyo-politik bağlamda önemli sorun alanlarından ve olgusal olarak da Türkiye’de hala “yapısal” bağlamda yetkinliğe ulaşma noktasında teorik ve tarihsel olarak tartışmaların son bulmadığı “yurttaşlık”, temellendirilebilmesi açısından siyaset biliminin sorun alanlarından birisidir. Batı’dan alınan siyaset ve toplumsal bir model olarak yurttaşlık anlayışı, Osmanlı’daki hukuki ve siyaset olarak temellendirilme gayretleri neticesinde, ülkenin kurtuluşu bağlamındaki amaçlara hizmet etmese/edemese de belli bir olgunluğa ulaştırabilmiş konulardandır. Cumhuriyet olarak kurulan yeni Türk devletinde de “ulus inşa süreci” üzerinden incelenen ve “siyasal katılım”ın sınırlarıyla “hak ve sorumluluk” düşüncesinin uyumu üzerinden yürütülen/yürütülmeye çalışılan bir proje haline getirilen yurttaşlık anlayışının, “yapısal” olarak anlamlandırılmalarının ortaya konması/konulabilmesi önemlidir. Çalışmanın temel amacı da budur. Yurttaşlığın modern dönem ile günümüzdeki küresel çapta yaşanan ve ülkemizi de etkileyen siyasal ve toplumsal sorunlar üzerinden değerlendirildiğinde, olgunun ülkemizde ele alınış şeklinin öncelikle “hukuki”, sonra “ulus inşa süreci” açısından “temellendirilmesi” mümkündür. Çalışmada, tarihsel olarak ise konuyla ilgili çalışmalarını ön plana çıkan çağdaş yazarların doğrudan/dolaylı alıntılar üzerinden görüşleriyle konu irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, “içerik analizi” yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle birlikte çalışma, Türk modernleşmesi bağlamında Cumhuriyet öncesi ve sonrasındaki çabalar çerçevesinde yurttaşlığın sosyal, siyasal ve yönetsel anlamlandırılmaları üzerinden sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yurttaşlık, modernleşme, siyasal katılım, ulus inşası, cumhuriyet.

A SOCIAL, POLITICAL AND ADMINISTRATIVE ANALYSIS ATTEMPT ON “FOUNDATION OF CITIZENSHIP” INITIATIVES BEFORE AND AFTER THE REPUBLIC IN TURKEY

Abstract

“Citizenship”, an important problem area of Turkish modernization in the socio-political context, and the theoretical and historical debates on whether it still reaches competence in the “structural” context in Turkey, is a problem area of political science in terms of grounding it. The understanding of citizenship, as a political and social model taken from the West, is one of the subjects that reached a certain maturity, even if it does not serve the purposes in the context of the liberation of the country, as a result of the efforts to establish it legally and politically in the Ottoman Empire. It is important to be revealed the “structural” meanings of the concept of citizenship, which was also examined through the “nation-building process” in the new Turkish state established as a republic and which was turned into a project conducted/trying to conduct through the harmony of the boundaries of “political participation” and the idea of “rights and responsibilities”. This is the main purpose of the study. When citizenship is evaluated as to the political and social problems experienced in the modern period and today's global scale and affecting our country, it is possible to “base” the way the phenomenon is handled in our country firstly in terms of “legal” and then “nation building process”. In context, while the historical handling of the subject in the text is evaluated through the initiatives put forward by the state, the subject is tried to be examined theoretically with the views of the contemporary writers who come to the forefront with their studies on the subject through direct/indirect quotations. In the study, the “content analysis” method was used. By this method, this study is tried to be limited to the social, political, and administrative meanings of citizenship within the framework of the efforts before and after the Republic in the context of Turkish modernization the basics.

Keywords: Citizenship, Modernization, political participation, nation building, republic.

¹ Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-4510-6912.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): fikretcelik@anadolu.edu.tr,

² Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-2176-892X.

³ Öğr. Gör. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Gediz Meslek Yüksek Okulu, Hukuk Bölümü, ORCID: 0000-0003-0408-4486.

Başvuru Tarihi (Received): 13.02.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.07.2023

Giriş

Modern dönemlerdeki kullanım şekli ve en basit anlamda yurttaşlık tanımı, dünyada kabul görmüş bir sözlük olarak *Britannica*'da “bir birey ile bireyin bağlılık borcu olduğu ve dolayısıyla koru(n)masına hak kazandığı bir devletle arasındaki ilişki” olarak nitelendirilmiştir. Tanımda ortaya konan bu ilişkinin sonucu olarak, yurttaş da “sorumluluklarla birlikte (bir) özgürlük statüsü” olarak görülmüş ve “oy kullanma ve kamu görevlerinde bulunma hakkı da dâhil olmak üzere tüm siyasi haklar”ın elde edilmesi olarak ifade edilmiştir (2022).

Günümüzde teorik bağlamda bu şekilde ortaya konan ve bir sorun alanı olarak da bu minval üzere tartışma konusu edilen yurttaşlığa ilişkin kavramsallaştırmaların pratik olarak ortaya konuşunu ise iki bin beş yüz yıl öncesine götürmek mümkündür. Bu bağlamda ele alındığında Batı dünyasında tartışılan bilimsel ve sosyal olguların büyük bir bölümünün, ilk kez Antik Yunan uygarlığında gündeme geldiği genel bir kabuldür. Bu durum ise insanın siyasal ve sosyal bir varlık olarak kabul edilmesi gereğiyle temellendirilebilmektedir. Yine Antik Yunan düşüncesi içinde ele alınan, bunun yanında modern dönemde de “hak ve sorumluluklarıyla” toplumsal bir varlık olarak bireyleri baz alarak ortaya konan “yurttaşlık” da önemli siyasal kavramlardan ve anlayışlardan biri olarak günümüzde kullanılan bir olgu olmaktadır (Çelik, 2020: 7). Yurttaşlık, günümüzde siyaset bilimi içinde de oldukça önemli tartışma alanları olan “eşitlik” ve “özgürlük” olgularının da ana konulardan birini oluşturmaktadır. Yurttaşlığa, sosyo-politik ve antropolojik bir şekilde bakan ve yurttaşlık tarihi konusunda günümüzdeki önemli uzmanlardan biri kabul edilen Derek Heater'e (2007: 9) göre yurttaşlık şu şekilde tasvir edilmektedir:

“(Yurttaşlık) bir sosyo-politik kimlik biçimidir. Ama o da bugüne değin iki yüz yetmiş beş yıllık tarihi boyunca çeşitli kereler bir arada varlık gösterdiği kimlik biçimlerinden biridir sadece. Zaman zaman diğerleriyle uyum içinde, zaman zaman da rekabet halinde olmuştur; bazen baskın kimlik biçimi iken bazen de diğerlerince bastırılmış; kimi zaman da diğer türlerden ayrı durmuş, kimi zaman da şu veya bu kimlik biçiminin içinde erimiştir. İnsanın sosyo-politik hayvan olarak deneyimleyebileceği beş ana kimlik biçimini öne çıkarabiliriz: Bunlar sırasıyla feodalite, monarşi, tiranlık, ulus ve yurttaşlık sistemlerinde görülür. Her biri bir temel ilişkiye dayanır ve yine her biri, bireyi, bir statüye, o ilişkiye dair bir duyguya ve bu bağlam içinde uygun davranacak yeterliğe sahip kılar”.

Yukarıdaki gibi tarihsel, sosyal ve siyasal bir gelişim süreci içinde ele alınabilir bir olgu olarak görülen “yurttaşlık”, modern dönemde kendisini nasıl tanımlarsa tanımlasın, tüm siyasal sistem üreticileri ve uygulayıcıları için devlet ile birey arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi ve anlamlandırılabilmesi noktasında kilit bir olgu olma noktasında rakipsizdir.

Yurttaşlık, tarihsel olarak Batı siyasal düşüncesi içindeki gelişiminden ayrı olarak, aynı zamanda modern bağlamda dünyada yaşanan hukuki ve yönetsel değişimlerle birlikte önce yine Batı'nın daha sonra ise dünyadaki tüm toplumların özellikle XX. yüzyılda yaşadığı dönüşümün öncü olgularından biri haline gelmiştir. Özellikle Heater'in ortaya koyduğu “sosyo-politik bir kimlik biçimi olarak yurttaşlık”, özellikle önce Batılı toplumların sonra da tüm dünyadaki modern dönem toplumlarının siyasal, hukuki ve yönetsel oluşum süreçlerinin en temel kavramlarından biridir.

Dünyadaki tarihsel ve teorik gelişmesine paralel olarak, Türk siyasal sisteminin ve devlet yapılanmasının değişimi ile modernleşme sürecinin bir parçası olma noktasında ise yurttaşlığın genel olarak, “hukuki bir statü, siyasal katılım ve siyasal hak ile özgürlüklerin genişlemesi” çerçevesinde ele alındığı bir vakıadır. Türk modernleşmesi, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren ele alınış şekli ile bir “ülkeyi kurtarma” operasyonu ve ilk amaç olarak da “Batı'ya karşı yeniden diriliş” bağlamında bir süreci işaret etmektedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile coğrafi olarak komşu bir ülke ve aynı zamanda da onlarca farklı din, etnik köken vs. unsuru içinde

barındıran bir toplumsal yapıda olması dolayısıyla, Batının önce kendi yaşadığı, daha sonra dünyaya ihraç ettiği sosyal, ekonomik, siyasal, hukuki, yönetmel ve hatta kültürel modern dönüşümlerden etkilenmesi kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan yurttaşlık düşüncesine ilişkin tartışmalar ve pratikler, genel olarak Avrupalı güçlerin de etkileriyle Batılı normlara paralel mahiyette olup, öncelikle hukuki bir statünün oluşturulması ve siyasal hak ile özgürlüklerin inşası sürecini de içermiştir. Osmanlı’nın siyasal, hukuki ve kültürel mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti’nde ise siyasal bir varlık olarak yurttaşlığın, “ulus” inşası ve siyasal katılım noktasında ele alındığı bir vakıa iken, Batılılaşma sürecinde Osmanlı’nın hukuki ve yönetmel olarak geçirmiş olduğu evrime paralel bir gelişim/dönüşüm/oluşumun ürünü olarak ele alındığında genel bir kabuldür. Cumhuriyet döneminde yurttaşlık bazlı gelişmelerin dayandırılmak istendiği temel, aşağıdaki alıntı ile daha net olarak anlaşılabilir ve bu çalışmanın ele aldığı bağlam adına da belli noktalarda destekleyici olabilir:

“Cumhuriyetin kurucu kamu hukuku literatürü, hukuk düzeninin Batılılaştırılmasını, Türkiye’nin gelişme/ilerleme/’kurtulma’ uğraşının temel önemde bir parçası olarak kaydeder. Batı referanslı hukuk düzeninin vazettiği haklar ve özgürlükler, medenî bir toplum olmanın temeli sayılır: ‘Batı anlayışında müşterek hususiyet, hukuk üstünlüğü mefhumunun ferdin keyfi hükümete karşı korunması oluşundandır. (...) Bu yolda eksik ve yetersiz adımlar olarak eleştirilen Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanı gibi girişimler dahi, anayasa üstünlüğü ve insan hakları telâkkisinin yerleşmesi doğrultusundaki tarihsel rolleriyle olumlanırlar: Anayasa hareketleri, Garplılaşma ve ‘hukuka bağlı devlet’ fikirlerinin eseri ve vazifesidir. Nihayet 1924 Anayasası, ‘1789 Fransız İnkılabından gelen endividüalist ve liberal hukukî ve siyasî ideolojinin temsil ve ifadesi” olarak methedilir” (Bora, Paker ve Sancar, 2002: 298-299).

Bu çalışmanın genel amacı, yukarıdaki bakış açısına kısmen paralel bir şekilde ve Osmanlı ile Cumhuriyet döneminde yurttaşlık bazlı yaşanan gelişmelerin pratik olarak karşılıkları bir yana, yurttaşlığın her iki dönem adına almış olduğu görüntü ve şeklin, Türkiye’deki entelektüel ve düşünsel bazdaki yansımalarının anlaşılması yönünde olacaktır. Özellikle ülkedeki yurttaşlık tartışmalarının veya ortaya konan anlayışların “temellendirilmesi”ne yönelik girişimler ile bu bağlamda açıklanan görüşler, çalışmanın ana nüvesini oluşturmaktadır. Bu bakış açısı ve konuyu sınırlandırma çabası üzerinden şekillendirilecek olan çalışmada, öncelikle Osmanlı dönemine ilişkin olarak yurttaşlık düşüncesi mahiyeti bağlamındaki gelişmeler ve yaşanan tartışmalar irdelenecektir. Çalışmada daha sonra Cumhuriyet dönemine ilişkin olarak yurttaşlık düşüncesinin anlamlandırılması/ortaya konması bağlamındaki girişimler ve tartışmalar; olgunun hukuki bir statü, siyasal katılım ile siyasal hak ve özgürlükler üzerinden veya başka hangi parametreler üzerinden ele alındığının anlaşılabilmesi/çözümlemesine yönelik olarak ele alınacaktır.

Yurttaşlığın ülkedeki serüvenine ilişkin olarak, tarihsel bağlamda yaşanan siyasal ve sosyal gelişmelere ayrıntılı olarak yer verilmesi çalışmanın genel amacının ortaya konması noktasında önemli olarak düşünülmektedir. Ancak çalışmada temel olarak, konuya ilişkin incelenmeleriyle ön plana çıkan birçok çağdaş yazarın ülkedeki yurttaşlık anlayışı bağlamında ortaya koydukları fikirler/anlamlandırmalar/yorumlar üzerinden, konuya siyasal, yönetmel, hukuki ve toplumsal durumla birlikte “objektif” bir bakış açısı getirilmeye çalışılacaktır.

Teknik olarak ise çalışmada, konunun ülkesel bazdaki tarihsel alt yapısı, felsefî boyutu ile ortaya konan pratiklerin sebep-sonuç ilişkisini anlamak/anlamlandırmak için “içerik analizi” yöntemi kullanılacaktır. Bu bağlamda, eserlerinde sık sık Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’ndeki yurttaşlık anlayışlarıyla ilgili tespitlerde bulunan çağdaş yazarların nitel özellikli çalışmalarında konumuza ilişkin olarak ortaya koyduğu fikirlerin ve iddiaların

incelenerek, Türkiye’deki yurttaşlığın temellendirilmesi noktasında literatürdeki “genel bakış açısı/açıları”nın ortaya konması/ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu yöntem üzerinden konuya ilişkin fikirleri ele alınan yazarların genel olarak birincil kaynaklarından doğrudan ve dolaylı alıntılarla elde edilen bilgiler, yurttaşlığa ilişkin yapılan değerlendirmelerle tarihsel verilerin tutarlılıklarının hukuki ve siyasal açıdan ortaya konması için önemli bir veri kaynağı olarak kullanılması sağlanmaya çalışılacaktır. Çalışma, Türkiye’deki yurttaşlık anlayışının temellendirilmesi noktasında “yapısal” parametrelerin neler olduğu/olabileceği bağlamına odaklanan bir “sonuç ve tartışma” ile nihayetlenilecektir.

1. Osmanlı Döneminde “Yurttaşlığın Temellendirilmesi” Anlamında Yaşanan Gelişmeler ve Bu Bağlamdaki Tartışmalar

Osmanlı toplumu, XIX. Yüzyıl’ın ortalarına kadar “millet sistemi”⁴ çerçevesinde kendine has sayılabilecek bir anlayış üzerinden tanımlanmıştır. Bu bağlamda siyasal, sosyal ve kültürel olarak “ehli kitap” olarak nitelendirilen grupların dini liderleri üzerinden Osmanlı toplumunun devlet ile olan ilişkileri dikkate alınmış, özellikle Osmanlı’nın statü olarak “resmi” kabul ettiği gayrimüslim toplulukların “haklar”ının belli olduğu bir siyasal sistemde yönetildiği görülmüştür.

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan şekliyle Osmanlı’daki siyasal sistem, “bireylerin hayatının birçok yönüne müdahale etmese de vergi ve adalet mekanizmaları ile toplumsal hayata müdahale et(miş) ... ve farklı dinsel ve etnik kökenden olsalar da benzer” şekillerde işletilmiştir. Fakat bu noktadaki en temel farklılığın ise yukarıda da belirtildiği gibi vergi ve adalet mekanizması bağlamında görünür hale geldiği ifade edilmektedir (Akıncı, 2022: 63-64).

Bu durumun, Osmanlı modernleşme sürecine değin bu şekilde yürütüldüğü bir vakıadır. Ancak genel kabul odur ki Osmanlı’da Sultan II.Mahmut (1785-1839) döneminde hız kazanan modernleşme süreciyle birlikte, çok kültürlü bir yapıdaki Osmanlı toplumu, Avrupa’da ulusçuluk akımının da güçlenmesiyle “millet sistemi” üzerinden farklı uygulamaların da etkili olduğu gayrimüslim tebaa ile ilişkilerinde yaşamaya başladığı siyasi ve hukuki sorunları çözmek için ciddi girişimlerde bulunulmaya başlanmıştır. Bu süreçte özellikle millet sisteminin, Tanzimat fermanı ilanı sonrasında Batılı güçlerin ülke üzerindeki baskını azaltma adına bir ideal olarak ortaya konan eşitlik esasını çerçevesinde, “Osmanlı yurttaşı” oluşturma noktasındaki yasal girişimlerin yaşandığı süreçte hukuki ve siyasal olarak kademeli olarak ortadan kalktığı/kaldırıldığı görülmüştür. Ancak bu dönüşümde, XIX. yüzyılın başında patlak veren Sırplarla bir merhaleye ulaşan “ayrılıkçı/ulusçu” eğilimleri durdurmak için “dinsel ve ulusal kimliklerin üstünde ortak bir Osmanlı kimliği yaratma çabaları hızlan(ması) da” oldukça belirleyici olmuştur. Din ve mezhep, belirli bir süre daha Osmanlı’da bir “kimlik” olarak önemli yerini korurken, siyasal anlamda bir kimlik olarak “Osmanlı”nın icat edilme süreci kaçınılmaz olarak oluşmuş/oluşturulmuştur. Yukarıda da değinildiği gibi öncelikle Tanzimat Fermanı’yla oluşan iklimdeki “eğitim” anlayışına bakınca “vatanseverlik eksenine ortak bir ‘vatan’ fikri ve ona bağlı Osmanlı yurttaşı yetiştirmek amacı” gözle görülür bir hal almıştır ve gelişerek devam etmiştir (Alkan, 2006). Ancak bu noktadaki temel anlayışının kökeni, Tanzimat Fermanı ile vücut bulan haliyle “eski usullerden

⁴ Osmanlı İmparatorluğu’nda “millet” olgusunun, klasik anlamda toplumsal ve dini grupları karşılamak amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Bunların idari ve dini yapılanmasının betimlenmesi için, Osmanlı devleti tarafından kendi içlerinden dini bir lider atanarak, özel olarak gayrimüslim topluluk ile devlet arasındaki ilişkilerin sürmesinin sağlanması amacıyla yürütülen idari, hukuki ve siyasi yapılanma için de “millet sistemi” tanımlaması kullanılmıştır. Bu topluluğa atanan dini liderle de topluluğun “iç idaresi”nin sürdürülmesi amaçlanmıştır. Böylece o topluluğun hem dini hem de yönetsel olarak “idari bir komün” statüsünde bulunması sağlanmıştır. Millet sistemi, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki gayrimüslimlerin devlet yönetimi içerisinde, maliye ve askerlik konuları başta olmak üzere, birçok alanda “özerlik” kazanmalarını sağlayan bir yapı olarak Tanzimat Fermanı’na kadar sürdürülmüştür (Eryılmaz, 1992).

vazgeçmek” ve bu nokta da direk Ferman’a atıf ile “usûl-i atıkayı bütün bütün tağyir ve tecdid” etmenin artık bir zaruret olduğu yönündeki kesin inanca dayanmaktadır (Çetinsaya, 2006: 55).

Bu anlayışın devlet aygıtı üzerinde hâkimiyetine paralel olarak, Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. Yüzyıl’ın ortalarından itibaren “merkezi bürokratik devletin tahkimi” üzerinden sürdürülen anayasal gelişmeler ve yasalastırma faaliyetleri, yurttaşlığın oluşumuna yönelik gelişmelerin izah edilmesi adına önemli milatları göstermektedir. 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile bütün Osmanlı uyruklarının “can, mal, ırz ve konut dokunulmazlıkları” güvence altına alınmıştır. Bu deklarasyon ile Osmanlı İmparatorluğu, özellikle gayri Müslim uyruklarının “hukuksal” statüleri garanti altına alınmıştır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu sonrasındaki gelişmelerin hukuki olarak sadece yurttaşlık statüsü bağlamında olmadığı, Osmanlı’nın aynı zamanda da tüm toplumun tamamen Batı merkezli bir hukuki boyuta geçişinin önemli bir aşamasını da başlattığı bir gerçektir. Bu noktada İstar B. Gözaydın’ın ceza hukuku üzerinde yapılan değişikliklere ilişkin yapmış olduğu tespitler yurttaşlık da dâhil birçok konudaki yasal düzenlemelerin mahiyetindeki ciddi değişimi/dönüşümü/evrimi göstermesi açısından dikkat çekicidir:

“Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun ilanından yedi ay sonra, 3 Mayıs 1840 tarihli Ceza Kanunu kabul edildi. Bu kanunun içerdiği, devlet görevlileriyle halkı, Müslüman ile gayrimüslimi ayırmayan eşitlik ilkesi ve kaleme alınış biçimi, Batı’nın ceza hukuku kavramlarından ve kanun koyma tekniğinden kısmen yararlandığını göstermektedir. (...)1851 yılında, yeni bir ceza kanunu(Kanunu Cedid) hazırlanarak 11 yıl yürürlükte kalan 1840 Ceza Kanunu yürürlükten kaldırıldı. Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye’nin hazırladığı yeni kanun, (...) Osmanlı hukukunda Batı etkisinin arttığını göstermektedir” (2002: 287).

Osmanlı devletinin içinde bulunduğu böyle bir iklimde,1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile yine gayri Müslim uyrukların dinsel ve toplumsal anlamda yaşamlarına ilişkin birçok düzenlemeye gidilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda devletin yıkılmasını engelleme adına yapılan bu yasal girişimler, II. Meşrutiyet’ten sonra bir yurttaşlar “topluluğu” oluşturma gayretinin hukuksal alt yapısının oluşmasında önemli bir yer tutmuştur (Üstel, 2005: 25).

Fusun Üstel’in de ifade ettiği üzere, bu iki deklarasyon ile “standart” bir siyasal sistem ve bu bağlamda standart hak ve sorumluluklara sahip olunan “hukuki” modern devlet aygıtı oluşturma kaygısı güdülmüştür. Özellikle Islahat Fermanı’yla birlikte Müslüman tebaa ile gayri Müslim tebaa arasındaki “eşitlik” sorununun çözümüne yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda, zorunlu askerlik hizmeti genelleştirilmiş ve “laik eğitim” anlayışının tüm toplum kesimleri üzerinde “ayrıcalıksız” verilmesi bir devlet politikası olarak yürütölmek istenmiştir. Kavramsal olarak yurttaş kavramı da zaten daha önce de zikrettiğimiz gibi ilk kez Islahat fermanı ile kullanılmıştır. Bu, Osmanlı İmparatorluğu’nda yurttaş kavramının resmi bir belgede zikredilmesi adına önemli bir milattır. Osmanlı’daki bireylerin, özellikle de Müslümanların statüsü noktasında oluşan algının anlaşılabilmesinde, yeni oluşan statükonun görünümünü Şerif Mardin (1997: 14) şu şekilde izah etmiştir:

“Islahat fermanı, o zamana kadar “millet-i hâkime” olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alıyor, din farkı gözetmeksizin bir “Osmanlı” vatandaşlığı kurmaya çalışıyordu. Müslüman teb’anın tepkisine paralel olarak onlardan sonra “birinci” sırayı işgal eden Rumlar da bu sırayı kaybettiklerine üzüldüler. Fakat bunun yanında, az sonra Islahat Fermanı’nda yüzeyde amaçlanan “beraberliğin” tersine çevrildiği, gayri müslimlerle yabancıların kendilerine sağlanan hukuksal imkânları(nın) Müslüman teb’ayı çok geride bırakır şekilde kullandıkları göröldü. Bundan sonraki Türk düşünürlerin çoğu bu iktisadi gelişme farkını Batı’ya verilmiş ödünlerin sonucu saymışlardır”.

Bu durum, yurttaşlığa bakış açısı da dâhil Osmanlı-Türk aydın zümresinin Batı’dan gelen hemen her şeye özellikle devletteki konumlarına göre menfî tutum almalarının önünü açmıştır. Özellikle Yeni Osmanlılar, Alî Paşa başta olmak üzere Tanzimat ile başlayan ve Islahat ile devam eden sürecin aktörlerini “şeriatın alanını küçülten uygulamaları” üzerinden yermişlerdir. Ayrıca “fıkıh” gerekçe gösterilerek, parlamentarizm gibi birçok yurttaşın temsili olabilecek uygulamalar oldukça eleştirilmiştir. Sistemik bir Batı karşıtlığı, Cevdet Paşa (1822-1895) gibi “geleneksel sistemi savunan”ların oluşturduğu ciddi bir bloğun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bunun tersi bir şekilde Batı’nın bir bütün olarak alınmasını zaruri gören Saffet Paşa (1814-1883) gibi zatlar, devlet içinde etkinliğini artırmıştır (Mardin, 1997: 15).

Süreç, Tanzimatçı ve Islahatçı kanadın özellikle yurttaşlık bağlamındaki Batılı hukuki düzenlemeleri birer birer hayata geçirmeleriyle birlikte bariz bir hâl almıştır. Bu bağlamda kökeni Fransız Yurttaşlık Kanunu’na dayanan ilk Osmanlı yurttaşlık kanunu olan “Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi” de 1869 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda yurttaşlığın Osmanlı İmparatorluğu’nda nasıl edinilebileceği ayrıntılarıyla ifade edilmiş ve Osmanlı yurttaşı olabilmek için soy esaslı olarak nitelendirilen “kan” esasına dayandırılmıştır. Artık geleneksel bir Osmanlı hukuku ve şer’i hukukun yerine, Batılı normların geçtiği somut bir durum ortaya çıkmıştır. Üstel’e (2006: 166) göre bu kanun, Osmanlı’da yurttaşlığın formülasyonu açısından önemli ipuçları vermese de İmparatorluğun kadın ve erkek uyrukları açısından getirilen farklı düzenlemeleri, hukuki açıdan önem arz etmektedir. Kadın ve erkek Osmanlı uyruklarını eşitlemeyen Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Müslüman ve zimni ayrımı noktasında iki kesimin hukuki statülerini eşitlemiştir. İlgili kanunda bir yabancı ile evlenen kadın, Osmanlı uyruklüğünü kaybeder fakat Osmanlı uyruğundan bir erkek ile evlenen yabancı bir kadın ise Osmanlı uyruğu kazanır hükmü söz konusudur ve bu kanun uygulaması 1929 yılına kadar devam etmiştir.

Batılı modern devlet anlayışları bağlamında hak ve sorumlulukları içeren yurttaşlığa ilişkin geniş bir şekilde hazırlanan ilk resmi belge ise 1876’da ilan edilen “Kanûn-i Esâsî (I. Meşrutiyet)” dir. I. Meşrutiyet’e göre Osmanlı yurttaşlarını ilgilendiren kanun önünde eşitlik, kişi hakları, basın özgürlüğü, eğitim hakkı, kamu hizmetine girmeyi isteme hakkı, mülkiyet güvencesi, kanuni vergilendirme ve angarya ve işkence yasağı gibi düzenlemeler ayrıntılı olarak yazılmıştır. Bu noktada Selçuk Akşin Somel, nispeten belli bir süre devlet politikası olması için çalışılan “Osmanlılık” düşüncesi üzerinden “birleştirici” bir çabaya girildiğini ifade etmiştir. Somel’e (2006: 88-89) göre; Osmanlılık düşüncesi, Osmanlı devlet ideolojisinden kökten bir kopuş denemesidir. Bir anlamda toplumu statüsel ayrımlara tabi tutan pro-modern siyasal anlayış yerine Osmanlılık, Fransız İhtilali sonrasında Avrupa’da yayılan yurttaşlık ve hukuksal eşitlik temellerinde ortaya çıkan modern siyasal anlayışın devlete yavaş yavaş dâhil olması bağlamında ortaya konmuştur.

Bu sürecin belli bir anlamda II. Meşrutiyet’le farklı bir boyut kazandığı söylenebilmektedir. Zira II. Meşrutiyet’in ilanı, Füsun Üstel’inde belirttiği üzere etkileri günümüze kadar süren, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yurttaşlığa ilişkin temel metindir. Bu resmî belge ile devletin ideolojisi ilk kez ortaya konarak, Osmanlı İmparatorluğu’nun yapısı fiilen “ulusal” ve “seküler” bir mahiyete büründürülmüştür. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nda devlet ideolojisinde yaşanan değişimin sebebi, imparatorluğun XX. Yüzyıl’ın başında büyük oranda parçalanması dolayısıyla da bir Osmanlılık düşüncesinden ziyade ülkede, özellikle de devlet kademesinde Türkçülük ve Batıcılık düşüncesinin ağır basması olmuştur.

II. Meşrutiyet, ideolojik dönüşümün yanı sıra belli noktalarda demokrasi ve serbestlik düşüncelerinin de etkisiyle uyrukların bazı örgütlü haklara kavuşmasına ilişkin olarak da bazı gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Özellikle 1909’da çıkarılan “cemiyetler” ve “Tatil-i İşgal” gibi kanunlarda Osmanlı İmparatorluğu yurttaşlarına dernek kurma, toplanma, siyasal partilere üye olabilmek, seçimlerde seçme ve seçilme hakkı gibi bazı haklar ile bu haklara ilişkin ayrıntılı

açıklamalara yer verilmiştir. Bazı yazarlarca “Genç Türkler İhtilali” olarak da değerlendirilen II. Meşrutiyet’in, tüm toplum kesimlerince Osmanlı İmparatorluğu adına yeni bir birey ve yurttaş anlayışının gelişimi için çok önemli bir olay olduğu vurgulanmıştır. Bu inanç Feyzi Babun’ın anlatımıyla şu şekilde verilebilir;

“1908’de Genç Türkler İhtilali’nin yaşandığı çalkantılı bir yılda, Osmanlı İmparatorluğu’nun Musevi bir tebaası konumundaki Jak Samanon özgürlük, eşitlik ve adalet gibi fikirlere sıkı sıkıya bağlıydı. Yeni doğmakta olan rejime inancı neticesinde artık Musevi, Müslüman ve Hıristiyan tebaanın olmayacağı, ancak aynı yasalara bağlı, aynı haklara sahip tek bir vatandaş öznesinin gündeme geleceği yeni bir toplumun ortaya çıkmakta olduğuna inanıyordu ...(ancak Osmanlı millet sisteminden memnun olan Musevi toplumu bu şekilde yeni bir duruma karşı pek de ilgili değildi, bu nedenle de) Ancak Samanon’a göre artık bu eski düzenin sonuna gelinmişti ve oluşacak yeni toplumsal düzende dini ve kültürel farklılıklar bireyleri izole etmekten ziyade, onların toplumun eşit bireyleri olmalarına izin verebilirdi. Yeni döneme sonsuz bir tutkuyla bağlı ve artık Musevi meskenlerinin fiziksel ve kültürel sınırlarını aşmak isteyen Jak Samanon, içinde büyüdüğü topluluğuyla bağlarını kopardı ve yeni doğmakta olan toplumun inançlı bir üyesi olarak hayatına devam etti” (Babun, 2008: 64).

Bu şekilde olağanüstü beklentiler oluşturmuş olan II. Meşrutiyet döneminde, ülkenin yönetiminde hâkim unsur olan İttihat ve Terakki Fırkası, Osmanlı İmparatorluğu yıkılırken tamamen ulus-devlet oluşumuna imkân verecek bir devlet sistemi kurmaya yönelik girişimler içinde bulunmuştur. Bu anlayışın Türk modernleşmesi çerçevesinde yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti’nin oluşumunda büyük etkisi olduğu görülecektir. Bu etki doğal olarak yeni Türk devletinin yurttaşlık anlayışını da şekillendirmiştir. Çağdaş yurttaşlık düşüncesi üzerine önemli çalışmalarıyla tanınan Dominique Schnapper’in Türk yurttaşlık düşüncesi özelinde ileri sürdüğü teorik tespitleri bu açıdan önemli görülmektedir. Schnapper’e (1995:13-14) göre siyasal toplumun ortaya konması, kısa süreli ve genelde başka toplumların pratikleri üzerinden yapılan girişimlerle pek mümkün olmayabilir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’de hukuki ve siyasi yurttaş eşitliği noktasında hem gayrimüslimler hem de kadınlar için yürütülen girişimlerin belli bir sonuca ulaşmasının hemen umulmuş olması olumlu değerlendirilebilir fakat bu girişimler “ütöfik” bir düşüncenin ürünü de olabilir. Yüzyıllar süren etnik-dini pratik yaklaşımlar üzerinden süren/sürdürülen anlayışların gölgesi altında, özellikle Türkiye Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilme hedefi konulan “demokratik ulus fikri”nin oluşturulmasında zorlukların olabileceğinin kabul edilmesi daha gerçekçi olacaktır.

Schnapper’in tespitleri üzerinden ele alınarak konu değerlendirildiğinde, tarihsel olarak Türkiye Cumhuriyeti, 1922 yılında Saltanatı ve 1924 yılında da Halifeliği ülke siyasal sistemi içinden resmi olarak çıkarmıştır. Meşrutî bir monarşiden, cumhuriyete geçen Türk devleti, artık tüm egemenlik haklarının “halka” geçtiği vurgusu ve “halk egemenliği” düşüncesi üzerinden, “millî egemenlik” nosyonunun ideolojik olarak tüm siyasal, sosyal ve kültürel anlamda ülke yapısının şekillendirilmesi noktasında bir “ulus-devlet” anlayışına geçmiştir. 1921 Anayasası da (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) II. Meşrutiyet’ten miras alınan yurttaşlık anlayışı çerçevesinde, “misak-ı millî” olarak nitelendirilen Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan tüm halkı “Türk halkı” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamanın Anadolu ve Rumeli coğrafi bölgelerinde yaşayan “Müslüman Türk” toplumunu vurguladığı belirtilmiştir. Bu tanımlamayla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti’nin “yurttaşlık” anlayışı da ulus-devlet nosyonuna uygun bir şekilde meydana getirilmiştir. 1921 Anayasası yurttaşın özgürlüğünü vurgulamış, ancak bu özgürlüğün “toplum ve kamu yararı” boyutunda sınırlandırıldığını da açıkça belirtmiştir.

2. Cumhuriyet Döneminde “Yurttaşlığın Temellendirilmesi” Anlamında Yaşanan Gelişmeler ve Bu Bağlamdaki Tartışmalar

1921 Anayasası’nda yurttaşlığa ilişkin olarak çok güçlü bir vurgunun olmadığı söylenmektedir. Özellikle anayasada geçen “Türkiye halkı” ibaresi ile “menşei ne olursa olsun siyasal birlik ve bağımsızlık temelinde” coğrafi boyutta ve oldukça kapsayıcı bir yurttaşlık anlayışının kabul edildiği görülmektedir. Bu anayasa çerçevesinde Nalan Soyarik Şentürk’e göre çok açıklayıcı bir yurttaşlık tanımına gidilmemiştir, çünkü Kurtuluş Savaşı yılları olması nedeniyle, savaş dönemindeki koşulların “toplumun farklı kesimleriyle ittifakı gerektirdiği ve bu nedenle milliyetçi söylemden kaçınıldığına dair” ortak bir görüş vardır. Bu dönemde hala Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki yurttaşlık nizamnamesinin kullanıldığı düşünülmektedir. Zaten cumhuriyetin kuruluşuna kadar yurttaşlığa ilişkin olarak önemli bir sorun da ortaya atılmamıştır (Şentürk, 2008: 27-28).

Cumhuriyetin ilanı ve 1924 yılında yürürlüğe giren yeni anayasa ile birlikte yurttaşlığın bir zemine oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda kabul edilen 23 Mayıs 1928 tarihli yeni “Vatandaşlık Kanunu”yla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı “toprak ve kan esasını” kabul eden bir ihtiva kazanmış ve teknik olarak da çerçevesi çizilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nde resmi olarak kabul edilen bu yurttaşlık anlayışı, XX. Yüzyıl’a damgasını vuran uluslar ve ulus-devletler çağına uygun bir şekilde teorize edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin bu yurttaşlık modeli, dönemin devlet adamları tarafından “görevleri olan yurttaşlar” yetiştirmek amacıyla bir “proje” olarak sunulmuş ve bu proje, çağın gereği olarak “ulusçuk” düşüncesi bazında bir “ulus inşa etme” sürecinin en önemli aracı olarak gösterilmiştir (Polat, 2011: 143). Şerif Mardin’e göre Kemalizm’in oluşturulmasıyla beraber yürüyen bu süreç, “folklor araştırmaları, dilin araştırmasında yerel kaynaklara inilmesi” gibi örnekler üzerinden yürütülmüştür. Burada önemli olan durum ise Ziya Gökalp (1876-1924) temelli bir düşünce ürettiği kabul edilen Mustafa Kemal Atatürk’ün, Ziya Gökalp’in üzerinde hiç durmadığı bir nokta üzerinden yurttaşlık düşüncesi ortaya koymasıdır. Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetçi yeni rejimin oluşturulmasında Osmanlı’nın “şan” anlayışını kullanmamış, onun yerine “tarihin cumhuriyet kuşaklarına sağlayacağı ‘benlik’i” başka bir kaynaktan sağlamayı amaçlamıştır. 1930’larla birlikte, yurttaşları birleştirici bir yapılandırıcı olarak “benlik geliştirici” olarak nitelendirilen Cumhuriyetçi bir ideolojik aygıt olarak yine tarihe gitmeyi uygun bulan Mustafa Kemal Atatürk, burada “Türk Tarih Tezi” olarak kabul edilen düşünceye yönelmiştir. Bu tez ise “Cumhuriyet kuşaklarının tarih anlayışı, Osmanlı öncesi Türklerin başarılarından kaynaklıydı” gibi bir anlayışı ortaya koymaktaydı (Mardin, 1990: 204). Bu anlayışın ortaya konmasını Büşra Ersanlı, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra “Osmanlı/Türk kimliğinin meşruluğunu yitirmesi” üzerinden değerlendirildiğini ifade ederek ve yeni yurttaş oluşturma noktasında “Osmanlı öncesi Türklere atıfta bulunmanın önemini “Türk Tarih Tezi” üzerinden şu şekilde açıklamaktadır:

“... (Bu tezle birlikte) Türk halkının brakisefal olan ve Mısır, Anadolu, Ege ve Mezopotamya’da büyük uygarlıklar kuran bir ırka mensup olduğu savı ön plana çıkarılacaktı. Yeni kuşakların bu ‘gerçeği’ öğrenmeleri ve bundan uluslaşma süreci için gerekli gücü almaları gerekiyordu. Ulusal bilinç oluşturma amacıyla yapılan tarihsel araştırmalar da (yurttaşlar açısından) ‘milli ve ilmi bir vazife’ olarak görülecekti. 1932’deki Birinci Türk Tarih Kongresi’nde dile getirilen resmi teze göre tarihin ikili bir amacı olmalıydı: Osmanlı öncesi dönemlere dayanılarak güçlü bir ulusal bilinç oluşturmak ve bu bilinci ‘doğa yasaları’na (örneğin arkeolojiye) dayandırmak” (2003: 14-15).

Yukarıda ifade edildiği şekilde bilimsellik ve ideolojik içeriği bir arada oluşturulmaya çalışılan Türk Tarih Tezi, Mustafa Kemal Atatürk’ün ciddi olarak teorik ve pratik eylem ve fiillerinden oluşan yeni yurttaş ve ulus oluşturma sürecinin en önemli haklarından biriydi. Ahmet Yıldız (2002:

225-226), kendine özgü kabul edilebilecek parametreler ve “aidiyet” üzerinden şekillenen Kemalist milliyetçiliğin, yurttaşlığın yasal boyutunda ele alınması açısından önemli bir durum olduğu tespitini yapmaktadır:

“Vatandaşlığın anayasa tarafından ‘anayasal Türklük’le tanımlanması ve milliyetten ayrılması, söylem ve eylem arasındaki geniş açgöz önüne alındığında, ‘Hakiki Türk olmak ne anlama gelir?’ sorusu ışığında, Türklüğün etnik-soya dayalı parametrelerinin ve söz konusu dönem bağlamında dışlama ya da özümseme arasındaki ikame edilebilirlik ilişkisinin ortaya konmasını özellikle önemli kılmaktadır. Bu bakımdan, Türk milletini Türk kavmi (ethnie)ne aidiyet temelli tanımlayan Kemalist milliyetçilik, Abdülhamit döneminin emperyal milliyetçiliği ile Ziya Gökalp’in Türk milliyetçiliğinden hatırı sayılır farklılıklara sahiptir”.

Bu süreçte görülmüştür ki Mustafa Kemal Atatürk’e atfedilen yurttaşlık modelinde kullanılacak taban anlayış, kendine özgü bir milliyetçilik modeli olurken bu oluşum adına fiili olarak kullanılacak olan organizasyon ve kurumsal birlik Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Özellikle 1936 yılında cumhuriyet rejiminin kurucu ögesi ve Kurtuluş Savaşı’nın ana aktörü olarak görülen Cumhuriyet Halk Partisi’nin, rejimin kuruluşunda 13 yıl sonra gerçekleştirilen dördüncü kongresinde devlet ve partinin birliği net olarak deklare edilerek, Mustafa Kemal Atatürk’ün yurttaş oluşturma çabalarında partinin öncüllüğü ilan edilmiştir. Bu noktada cumhuriyet, parti ve devlet arasında “tek parti devleti” anlayışı tamamen resmileştirilmiştir. Parti genel sekreteri İç İşleri Bakanlığı’na getirilmiş ve valiler aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi il başkanlığı görevini yerine getirmeye başlamışlardır. Özellikle 13 Şubat 1937 günü Cumhuriyet Halk Partisi’nin altı umdesi olan cumhuriyetçilik, milliyetçilik, inkılapçılık, laiklik, halkçılık ve devletçilik anayasaya dâhil edilmiştir. Bu, devlet ile parti birleşmesinin resmi bir sonucu olarak nitelendirilmiştir. Bu durum, “devlet ile partinin bütünleştirilmesi tüm vatandaşlar bir bütün olduğu için farklılıkları temsil edecek partilere ihtiyaç duyulmadığı ve ulusun devletin üstünde bir güç olduğu anlayışıyla meşrulaştırılmış(r)”. Devletin bu şekilde ele aldığı cumhuriyetçi formül ve bu bağlamdaki toplumsal ilişkileri belirleyen yaklaşımla birlikte, “bireylerin ortak faydaları”nın devlet adına temsili ile Rousseau (1712-1778)’nin “genel irade” olgusuna vurgu yapılmak istendiği düşünülmektedir. Böylece “kamusal alan, genel iradeyi gerçekleştirmeye kendisini adanmış olan devlet aktörünün öncelikleriyle”, yurttaşın devlet karşısındaki konumunu oldukça daraltmıştır (Babun, 2008: 78). Bu bağlamda yurttaşlığın içinde ele alınabileceği “halkçılık” ilkesine atfedilen düşünce, Cumhuriyet rejimi içinde belli bir süre devlet ile yurttaş arasındaki ilişkiyi en iyi şekilde ifade etmesi noktasında önemlidir. Bu olgu, CHP’nin 1935’teki Dördüncü Büyük Kongresi’nde tanımlanmış, parti programına girmiş ve kongre tutanaklarında şu şekilde izah edilmiştir:

“Halkçılık, İrde (yürütme) ve egemenlik kaynağı ulustur. Bu irde ve egemenliğin, devletin yurddaşa ve yurddaşın devlete karşı olan ödev ve yükümlülüklerini tamamiyle yerine getirmek için kullanılması, partinin başlıca prensiplerindedir. Kanun karşısında, saltık bir eşitlik kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir klasa, hiçbir cemaata ayrılık tanımayan yurddaşları halktan ve halkçı kabul ederiz” (Ahmad, 1996: 17-18).

Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Türkiye’sinin kurucu kadrolarının, yurttaşlığı bu ve bu gibi yaklaşımlar üzerinden temellendirme girişimleriyle birlikte geniş perspektiften hedefledikleri şeyin ne olduğu Metin Heper tarafından şu şekilde izah edilmiştir:

“Cumhuriyetin kurucuları (girişimleriyle), Türkiye’de ulusun uzun vadeli çıkarlarının küçük siyasi çıkarlara kurban edilmeyeceği akılcı bir demokrasinin yerleşeceğini umut ediyorlardı. Bu görüş, Cumhuriyetin Osmanlılardan da miras aldığı seçkinciliğin (elitizm) ve ütopyacılığın sonucu idi; aynı zamanda

Cumhuriyet’in kendi çağdaştırma (modernizasyon) projesini de yansıtıyordu. Söz konusu projenin nihai amacı, Türkiye’nin çağdaş uygarlığa yetişmesini sağlamaktı. Seçkinler bunun ‘mantıklı düşünebilen’ yeni vatandaşlar yetiştirilerek mümkün olabileceğini düşünüyordu. Önce Cumhuriyet ilkelerine toplumsallaştırılan yeni bir seçkin grubu yetiştirilecekti. Daha sonra, seçkinler halkı eğiterek onların daha yüksek bir akılcılık düzeyine erişmelerine yardım edeceklerdi. Böylece, önce 1930’da ardından 1945’te, iktidardaki Cumhuriyetçi seçkinler, ‘okumuşlar’ arasında tartışmayı teşvik etmek amacıyla rejimi kısmen liberalleştirdiler. Siyasi zümre, akılcı tartışmalarla bir yandan ‘henüz daha yüksek bir akılcılık düzeyine erişmemiş’ kitlelere karşı Cumhuriyet’in reformlarını korurken bir yandan da en iyi politikalarını tespit edecekleri” (2011: 46-47).

Metin Heper’e göre bu minvalde ele alınan bir vizyonla gelişen/geliştirilmeye çalışılan cumhuriyet dönemi devlet ve toplum anlayışı çerçevesindeki toplumsal projeksiyon ve yurttaşlık düşüncesi, dönem dönem belli noktalarda sorgulanan, zaman zaman da retorik olarak oldukça kabul gören bir yönetim düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Bu yönetim anlayışında Batılı anlamda Fransız tipi “evrensel yurttaşlık” ve “laik devlet” düşüncesi sistemsel olarak oturtulmaya çalışılsa da halkın tamamının bu olguları anlaması hemen mümkün olmamıştır. Bu anlayışların oldukça hızlı bir şekilde ve toplumun yüzyıllar içerisinde oluşan birçok geleneksel ve tarihsel olarak oluşan sınıf düzeninin yerini alabilmesi için devlet oldukça ciddi bir çaba göstermiştir. Ancak Fransa’da da yüzyıldan fazla bir süreçte ve tedricen oluşan Fransız tipi cumhuriyetçilik ve yurttaşlık pratiği, ülkemizde hem cumhuriyetin ilk yıllarında hem de günümüze kadar geçen süreçte normatif ve “pozitivist” düşüncelerle bezeli bir gelenek olmakla ilgili eleştirilere maruz kalmıştır. Günümüzde cumhuriyetçilik eleştirilerinin büyük bir bölümü hala bu olgular üzerinden yapılmakta ve liberal değerlerin çerçevesinin devlet tarafından bir türlü oluşturulamaması noktasında yoğunlaşmaktadır (Çelik, 2010: 271). Kemal H. Karpat’a göre yurttaşlık bağlamındaki demokrasinin gelişimi ve sağlıklı bir siyasal katılım için alt yapının oluşturulması çerçevesindeki en önemli dönem 1946-1950 arası olarak gösterilmektedir. Karpat’a (1996: 22) göre, 1908-11 dönemi istisna tutulduğunda 1945-1950 yılları arasında olduğu kadar kesin siyasi faaliyetler, Türk tarihinin hiçbir döneminde görülmemiştir. Öyle ki bu dönemin iyi incelenmesi, önemlidir. 1946’dan sonra tartışılan meseleler, öne sürülen düşünceler ve iddiaların çeşitliliği o dönemde yenileşme hareketinin ulaştığı en iyi seviyeyi göstermektedir. Türkiye’nin kaydettiği ilerlemenin en belirgin kanıtı olan bu dönem ne kadar şeffaf ve tarafsız incelenirse incelenirse nihayetinde, Türk halkının siyasi yetkinliği/yeterliliği, yenileşme ve demokrasi yolundaki gayretleri ve başarıları takdir edilir. Yine Karpat’a (1996: 22) göre:

“1946-50 yıllarının siyasi mücadelesi gerçekte siyaset alanında Batılılaşmayı, yani çok partili demokrasi rejimini hedef tutan yeni bir reform hareketi idi. Memleketin kendi şartlarına ve geçmişine göre tarif edilip kısmen de yeni bir yorumdan geçirilen bu demokrasi anlayışının Batı demokrasileriyle ortak bir amacı vardır: Siyasi hürriyetlerin ve emniyetin kurulması”.

Türkiye’deki siyasal katılım ve demokratik kültürün oturtulabilmesi adına bu tarihsel dönüm noktasına sosyo-ekonomik bağlamda yaklaşan Çağlar Keyder ise Cumhuriyet Türkiye’si dönemindeki yurttaşın oluşma/oluşturulma sürecini, ulusal bir formülasyon icat çabası olarak değerlendirmiş ve ülkenin kuruluş felsefesi içinde geçirmiş olduğu siyasal ve sosyal bağlamdaki evrim noktasında önemli tespitlerde bulunmuştur. Keyder’e göre; Cumhuriyetçiler, halktan geleneksel değer ve mahalli bağlarından özveride bulunarak sadece kendilerine bağlanmalarını talep etmişlerdi. Buradaki temel hedef ise cemaat ve milletin özdeşleştiği, mahalli farklılıklara olanak tanımayan, laik ve modern topluma erişebilmektir. 1930’larda milli iktisadi bütünleşme döneminde ise toplumsal bir hakikati ifade etmeye başlamıştır. Zamanla geleneksel değer ve

bağlarından ayrılan topluluklar, şehir içerisinde işçi pazarının içerisinde dahil olup çiftçi ve gecekondulu marjinal statüsüne eriştikçe giderek ülke düzeyindeki siyasi, iktisadi ve kültürel uygulamalarına katılmaya başlıyorlardı. Elbette bu süreçte önemli olan marjinal diye anılan topluluğun ve pazara açılmış köylülerin bile iktisadi büyümenin hızına kapılmış olmalarıydı. Popülist söylemin vaatleri, bu gruplar için milli kalkınma programıyla bütünleşmelerine ve bu programın evrenselci kaygılarını meşru kabul edebilecek kadar somuttu. Bu sayede adeta Milliyetçilik ve onun siyasi sınırlar içerisindeki tek birleştirici ilke olduğu iddiası da başarıya ulaşıyordu (1989: 178).

Tarihsel perspektiften bu şekilde bir sürecin sonucu olan Türkiye’deki yurttaşlık anlayışının gelişmesinde ve günümüzde Türkiye’deki bireylerin bir modern bir yurttaş olarak kendilerini nasıl bir çerçevede hissettiklerine/nasıl bir süreçte yurttaşlığı kullanabildiklerine yönelik pratik temellendirmelere ilişkin eleştirel yorumları yukarıda zikredilen Fusun Üstel’in görüşleri üzerinden yürütülen tartışmalara Ayşe Kadioğlu da katılmıştır. Kadioğlu’na (2008: 28) göre, Fusun Üstel (2004), Türkiye’de 1908 yılından itibaren vatandaşlık eğitimini detaylı bir şekilde araştırarak görevlerle ezilen/ezilmiş vatandaşın ortaya çıkış tarihini ortaya koymaktadır. Bu görevlerin hangileri olduğu net olarak ifade edilmese de sadece askerlik yapmak, devleti korumak ile ilgili görevlerle sınırlı olmayıp, devlet içerisinde vatandaşlık bağı ile bağlı olan kimselerin boş zamanlarında dahi ne yapmaları gerektiğine ilişkin yaptırımları da kapsamaktadır. Bu tarihi süreçte vatandaşların hangi dili konuşup nasıl giyineceklerine dair bir eğitime tabi tutuldukları da görülmektedir. Yine Kadioğlu’na (2008: 28) göre, Türkiye Cumhuriyeti’nde vatandaşlık eğitimi, en genel niteliği itibarıyla katılım ve haklar ifadesinden daha çok edilgen, itaatkâr, görevleri önemseyen vatandaşlar yaratma çalışmasıdır.

Yukarıda geniş bir çerçevede ele alınmaya çalışılan yurttaşlığın temellendirilmesi konusu, genel çerçevede sosyo-ekonomik, pedagojik ve psikolojik değerlendirmeler üzerinden ele alınır tarzda gündemde olsa da Cumhuriyet dönemi Türkiye’deki yurttaşlığın oluşturulma çabalarının modern bir ulus oluşturulma çabalarının teorik olarak çerçeveselendirilmesi açısından kabul edilebilir verileri güçlü olarak sunduğu görülmektedir. Bu çerçevenin oluşturulmasındaki gelişimin sıkıntılarına ilişkin olarak sürecin teorik ve tarihsel anlamda işlenmesi, akademisyen Birol Caymaz tarafından Türkiye’deki yurttaşlık anlayışının özetlendiği aşağıdaki görüşlerinde bulmak mümkündür:

“Türkiye’de modernleşme sürecinde gündeme gelen, özellikle eğitim vasıtasıyla devletin aktif rol oynadığı uygarlaşma, medenileşme çabalarında Marshall’ın sözünü ettiği türden saikler görmek mümkündür. Ahlakî, dinî ve geleneksel toplumsal normların ötesinde insanları uygarlaştıran, sosyalleşme anlamında vatandaşlaştıran, onları cumhuriyetin vatandaşları haline getiren temel mekanizma ulus-devletin kontrolündeki eğitim sistemidir. Bu çerçevede, ulusal kimliği tanımlayan ve yayan eğitim sistemi, baskıcı yöntemlere başvurmadan kolektif üst kimlikle (milli kimlik) kültürel alt kimlikler (etnik, dini, yerel kimlikler) karşıtlığı sorununu aşmaya çalışır. Diğer bir ifadeyle vatandaşların kendilerini tanımladıkları ve hissettikleri ortak aidiyet duygusunun üretildiği ve ülke çapında yayıldığı kurumsal yapı milli eğitim sistemidir (...) Burada unutulmaması gereken demokratik bir sistemde devletin bu konuda mutlak hâkimiyetinin söz konusu olamayacağıdır. Yani vatandaşlık anlayışının temelini atan devletin bireyin daha sonraki hayatında –sendika, meslek örgütü, dernek, STK, parti gibi- toplumsal ve siyasal kurumlar aracılığıyla bu yolculuğuna devam etmesini engellememesi gerekiyor. Bu anlamda gerek siyasal ve sendikal faaliyetler gerekse dernek faaliyetleri vatandaşlık bilincinin somutlaştığı alanları meydana getiriyorlar” (2007: 5).

Özellikle çok partili demokratik hayata geçiş ve ondan sonra yaşanan ve yukarıda da ifadesini bulan askeri darbelerin Türk siyasal yaşamının oluşma/oluşturulma koşullarıyla birlikte yurttaşın devlet karşısındaki konumunu, çağdaş olan yurttaş anlayışlarına oranla daha yavaş gelişmesini ve bilinçlenme noktasındaki zafiyetlerini, Ümit Cizre tarihsel perspektifi de göz önünde tutarak şu şekilde izah etmeye çalışmıştır:

“ ... (devlet ve askeri müdahaleler özellikle de 28 Şubat 1997 müdahalesi) Siyaseti, bizatihi yaşamsal konulara ilişkin hedefleri, kamusal arenada tartışma, ikna, diyalog, yoluyla belirleme faaliyeti olmak çıkardır. Siyasal katılımı ve aktif vatandaşlık ögesini zedeleyerek, ‘kuvveti, aktörleri, faaliyet alanı’ yeniden tanımlanan bir kamu felsefesini yürürlüğe koydu. 1960, 1971, 1980 müdahalelerinde olduğu gibi, meşruluk kaynağı olarak bu kamu felsefesini işaret ederek, düşünce ve eylem planında bu felsefeye hizmet etmeye çalıştı” (2002: 157).

Cumhuriyet rejiminin kurucu felsefesi bağlamıyla çatışan/çelişen, aynı zamanda da dünyada post-modern düşünceler çerçevesinde gelişen sosyal ve siyasal bazlı yurttaşlık anlayışlarına paralel teorik ve pratik anlamlandırmalar, Türkiye Cumhuriyeti’nde özellikle 1980 sonrasında önemli ölçüde ortaya konmaya başlamıştır. Bu süreçte “Türkiye’de modernleşme, ulusal kimlik, ulusal dayanışma gibi ‘büyük’ ve ‘kapsayıcı’ diğer bir deyişle toplumun tümünü ilgilendiren konulardan çok (...) çevre, insan hakları, dini haklar, etnik haklar ve kadın hakları gibi sadece belli başlı grupları bağlayan spesifik konular üzerine yoğunlaşıldı(ğı) ve sosyal platformlarda bu konularla ilgili talepler etrafında siyaset yapılmaya başlandı(ğı)” kabul edilmektedir (Çaha, 2005: 695). Ancak yurttaşlığın da içinde olduğu sivil inisiyatif ve siyasal katılım boyutlu aktif girişimler ise spesifik olarak 2000’li yıllardan sonra yerel ve küresel bazda yaşanan gelişmelerle birlikte daha farklı bir boylamda tartışma konusu yapılmıştır. Özellikle Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinin oldukça belirleyici olduğu ve hatta konunun işleniş yönünü oldukça etkilediği belirtilmektedir. Yaşanan bu süreçte, yurttaşlığın temellendirilmesinin değişen ve dönüşen argümanlarının tarihsel ve teorik olarak aldığı hal (belli noktalarda tamamen sorunlara veya dönemselsel olarak ortaya çıkan sorunlara odaklanmış bir şekilde) veya kendi değimiyle “derinleşme süreci”, E. Fuat Keyman (2017: 19) tarafından şu şekilde izah edilmiştir:

“Türkiye’nin Avrupalılaşma sürecinde ortaya çıkan... modernleşme, demokratikleşme ve küreselleşmeyle birlikte, siyasi alanın içine yerleştirildi. Bu yerleşimin siyasal alanda temel tezahürü de küresel-ulusal ekseninde yapılan ayrışma, müzakere ve çatışma ilişkilerine kimlik-vatandaşlık eklenmesi oldu. Kürt sorunu, İslami kimliğin yükselişi, dini azınlıkların sorunu gibi önemli kimlik sorunlarına yanıt ne olmalı ve eğer bu yanıtın demokratik olması isteniyorsa bu yanıt vatandaşlık alanında bulunabilir mi; bu tür soruların temel tartışma alanlarının başında Türkiye-AB ilişkileri olduğu 2000’li yıllarda, özellikle 2004’ten beri görülmektedir”.

Bazı yazarlarca bu şekilde ele alınan ve bir “kimlik sorunu” noktasında değerlendirme konusu edilen Türkiye’deki özellikle cumhuriyet sonraki yurttaşlık anlayışının iyi analiz edilmesinde fayda görülebilir. Bu anlamda yurttaşlığın ne boyuttaki bir siyasal anlayışın sonucu olduğu, Türkiye’de uluslaşma ve çağdaşlaşma olgusunun modernleşme sürecinin anlaşılmasıyla ortaya çıkartılabilir. Türkiye’de ortaya konan modernleşme sistematiği, “cumhuriyetçi vatandaşlık modeli” olarak nitelendirilmiştir. Bu model çerçevesinde günümüz Türkiye’sindeki hem kimlik temelli birçok hak talebine hem de yaşanan birçok çatışmaya yanıt olabilecek şekilde “ ... iyi ve adaletli toplum yönetiminin öznesi olacak bir vatandaşlık anlayışı, cumhuriyetçi vatandaşlık modelini, toplumsal yaşamın çoğulcu yapısına uygun olarak ve farklılıklar arasında birliği ve bir arada yaşamayı anayasal güvence altına bir tarzdan yeniden kurmaktan ...” (Keyman, 2008: 227) geçtiği yönünde iddialar, uzunca bir süre Türk akademik ve popüler tartışma alanlarını siyasal,

sosyal ve felsefi boyutları üzerinden meşgul etmiştir. Bir kısım yazar ve düşünür Türk yurttaşlık pratiğine tamamen bu minvalde bakarken, bir kısım yazar ve düşünür ise konuyu günümüzdeki bir arada yaşama pratiği üzerinden değil de yurttaşlığın hak ve sorumluluklarıyla birlikte daha aktif olması bağlamı üzerinden değerlendirmiştir. Özellikle demokrasinin farklı bir boyutuna işaret edilerek, yani olayı “siyasal ve toplumsal katılım” üzerinden değerlendirmelerde mevcuttur. Bu bağlam üzerinden konuyu ele alan Şaban Tanıyıcı’nın bizzat kendisinin yapmış olduğu bir alan araştırması üzerinden ortaya koyduğu değerlendirmeler dikkat çekicidir:

“(…) Türkiye’de demokratik bir sistemin yerleşmesinin önündeki en büyük engel katılım eksikliği, sivil toplumun güçsüzlüğü ve farklılığa karşı hoşgörüsüzlüktür. Örgütlü toplumun zayıflığı, hoşgörü eksikliği ve kamu yarına gönüllü çalışmanın olmaması kişiler arasındaki güven düzeyinin düşük olması ile paralellik göstermektedir. Var olan demokratik kurumların bu ortamda iyi performans gösteremeyecekleri açıktır. Siyasal iktidarlar Türkiye’de demokrasinin standardını iyileştirmek istiyorlarsa bu konularda çözüm üretmelidirler” (2005: 600).

Küresel çağda ülkemizdeki yurttaşlık pratiğinin temellendirilmesi bir yana, konjonktürel nedenler ile tartışılması noktasında yukarıdaki tartışma alanları üzerinden birçok yazar ve düşünür fikir beyan etmektedir. Türk yurttaşlık pratiğinin yöneten-yönetilen ilişkisi bazında hukuki bağlamının hala tam olarak oturtulamadığı ve temel olarak “hak ve sorumluluk” bilinci üzerinden de ciddi eleştirilere muhatap olduğu ise bir vakıadır. İçinde belli noktalarda çözüm önerileri de içeren bu eleştirilerden birindeki şu tespitler önemlidir:

“(Türkiye’de) Halkın bilinçlendirilmesi yalnızca alınan karar ve buna bağlı uygulamalarının tanıtılmasıyla sınırlı kalmamalı, bu karar ve uygulamalar karşısında mağdur olabilecek vatandaşların, hangi haklara sahip olduğu ve bu hakları nasıl kullanacağı konularını da kapsamalıdır. Ayrıca, vatandaşın kendisini yönetim ve işlemleri karşısında ifade edebilme hürriyetini kullanabilmelerini kolaylaştıracak (yönetimi de olumlu yönde geliştirecek) sivil örgütlenmeleri gerçekleştirebilmeleri için gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır. (...) Gerek merkezi gerekse yerel yönetimlerde bu yapıyı olumlu yönde geliştirecek uygulamalara ihtiyaç vardır” (Karatepe: 2005: 660-661).

3. Sonuç ve Tartışma

Yurttaşlık, son iki bin yıldır olgunun ortaya konduğu Batı dünyası başta olmak, günümüze kadar önemli siyasal tartışma alanlarından biri olarak karşımızda durmaktadır. Yurttaşlık olgusunun temellerini, Batı’daki siyasal ve toplumsal bazlı hukuki bir modern devlet oluşturma bağlamında insan hakları, demokratik siyasal anlayış, devlet aygıtına karşı bireylerin ekonomik ve siyasal olarak sadakatlerinin sağlanması ile siyasal katılım mekanizmaları adına Antik Yunan’a kadar götürmek mümkündür. Modern döneme girilirken, özellikle XVI. ve XVII. Yüzyıllarla birlikte Batı’da gündeme gelen kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler, bireyin bir varlık olarak toplum ve devlet içindeki konumunun, “modern” bazlı yaklaşımlar üzerinden hem Batı’da hem de Batı’yı artık örnek alma durumunda kalan tüm uluslar adına yurttaşlık üzerinden yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Yurttaşlığın tarihsel olarak hiçbir dönemde bir aidiyet nişanesi olarak kullanılmadığı Osmanlı’da ise pre-modern ve Batı dışı siyasal ve toplumsal bir düzen olarak imparatorluk bünyesindeki farklı unsurları bir arada tutma amacıyla dört yüz yıldan fazla bir süre “millet sistemi”nin kullanıldığı görülmektedir. Ancak millet sistemi, XIX. yüzyıla gelindiğinde “ulusçuluk” rüzgarlarıyla birlikte etkisini yitiren bir argüman haline gelmiştir. Bu noktada hem iç hem de dış gelişmelere/değişimlere/dönüşümlere paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yurttaşlığa ilişkin hukuki ve siyasal bazlı Batılı normlarla bir şekilde hemhal olma durumunda kalmıştır.

Teorik olarak değerlendirildiği zaman siyasal ve sosyal olarak modern dönemde bireyin devletler karşısındaki konumunun belirlenmesinde önemli bir statü haline gelen yurttaşlık, Osmanlı/Türk modernleşmesinin de hukuki, siyasal ve toplumsal bağlamdaki en önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Yurttaşlığın bir sorun alanı olarak, “memleketi kurtarma” nosyonu üzerinden Batılılaşma ve modernleşme çabaları bir yana, ülkedeki siyasal ve toplumsal bazlı bir hukuki meşruiyet mekanizması bağlamında siyasal iktidarın kabulü noktasındaki konumu, oldukça önemlidir. Cumhuriyet rejimine geçildiğinde de yeni bir ulus-devlet olarak Türkiye'nin devletle ulusu bütünleştir(ebil)mesi noktasında da yine yurttaşlık müessesine oldukça önem verildiği görülmüştür.

Osmanlılar, öncelikle gayri Müslim tebaasını dış müdahalelere maruz bırakmamak adına, imparatorluktaki tüm bireylerin öncelikle nispeten “eşitlik” boyutlu bir “hukuki statü” kazanması için modern yurttaşlık anlayışının ülkede temellendirilmesi amacıyla birçok reform hareketi yapmıştır. Yapılan reformlar, o dönemde de günümüzdeki çağdaş düşünür ve yazarlarca da bazı noktalarda “yetersiz” olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu girişimlerin yapılmaya çalışıldığı dönem göz önüne alındığında, bazı büyük Batılı devletler hariç tutulursa, Osmanlı'da bireylere yasal olarak önemli kazanımlar getiren yurttaşlığın temellendirilmesi noktasında dünyadaki önemli örneklerden biri olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşü dikkat çeken önemli durumlardan biridir. Osmanlı'daki yurttaşlık oluşturabilme amaçlı ve temelde “hukuki” olan, aynı zamanda ülkenin uluslararası konumuna göre de yürütülen “siyasal” çabalar, günümüze miras kalma ve pratik olarak kullanılabilirliği açısından pek de azımsanacak eylemler olarak değerlendirilmemektedir. Osmanlı yurttaşlık düşüncesinin, özellikle de Islahat Fermanı ve II. Meşrutiyet dönemleri arasında yapısal olarak “kamu hukuku” oluşturmaya yönelik çabalar göz önüne alındığında, Cumhuriyet döneminin yurttaşlık düşüncesine önemli pratikler ve genel kabuller bıraktığı, aynı zamanda da siyasal ve toplumsal olarak ulus-devlet rejiminin temellendirilmesinde başat unsurları ortaya koyduğu kabul edilebilecek/edilmesi gereken bir durumdur, denilebilir.

İmparatorluktan sonra bir cumhuriyet rejimi ve ulus-devlet olarak kurulan yeni Türk siyasal sisteminde de devlet yapılanmasının temellendirilmesi ve toplumsal bir olgu olma noktasında yurttaşlığın oldukça önemsendiği görülmüştür. Özellikle de Mustafa Kemal Atatürk'ün bir kurucu iktidar olarak belirlediği çizgiler çerçevesinde ve yurttaşlığın genel olarak “ulus inşa sürecinin bir parçası” olarak, “milli kimlik” oluşturabilmenin en kıymetli argümanı şeklinde kullanıldığına şüphe yoktur. Yeni rejim ve Atatürk için yurttaşlık, hak ve sorumlulukları yasal anlamda oldukça net çizilen bir “siyasal ve sosyal katılım” projesi olarak görülmüştür.

Çok partili dönem ile birlikte, dünyadaki değişen sosyal ve siyasal konjonktüre de bağlı olarak “demokratik sosyal hukuk devleti” söylemi ve nosyonunun, bireylerin hem toplumsal hem de siyasal bir varlık olarak nitelendirilmesinde yurttaşlığın oldukça “popülist” söylemlerin önemli bir argümanı haline geldiği de belirtilebilir. Siyasal, ideolojik, etnik, toplumsal hatta ekonomik bir varlık olarak kabul edilen bireyin, günümüzde toplumsal duyarlıklar ve haklarının sürekli değişen teknolojik ve kültürel bağlamlar üzerinden geniş bir değerlendirme konusu ediliyor olması, Türkiye'de de aynen karşılık bulmuştur. Bu bağlamda özellikle küresel çağ ile birlikte Türkiye'de de oldukça sofistike bir hale gelen birey hak ve sorumluluklarının, “yurttaşlık” üzerinden hukuki ve siyasal statüsüne yönelik önemli tartışma alanlarının ortaya çıktığı görülmüştür. Bu bağlamda yurttaşlığın temellendirilmesine yönelik olarak yapılanların, Türk modernleşme çabaları içindeki yeri genel olarak çağdaş düşünür ve yazarlarca daha önce de değindiğimiz gibi zaman zaman “olumsuz” referanslarla, zaman zaman da “yetersiz olarak” nitelendirilse de Türkiye'nin demokratikleşme nosyonu ve idealleri çerçevesinde ortaya konan fikirlerin belli bir oranda hüsnüniyet çerçevesinde ve gelecek adına ümit içeren “söylemlerle” ele alındığı görülmüştür.

Kesin olan şudur ki Türk yurttaşlık anlayışı, öncelikle hukuki bir statü, sonra bir ulus inşa sürecinin aracı, en son olarak da değişen dünya koşulları çerçevesinde süreç içinde, “genel eşitlik”, “siyasal katılım”, “siyasal hak”, “hak ve sorumluluk dengesi”, “toplumsal özgürlük” ve özellikle Cumhuriyet rejimi tarafından tanımlanması amaçlanan bir “ulusal kimlik” oluşturma çabalarının bir ürünü olması nedeniyle önemlidir diyebiliriz. Dolayısıyla, yurttaşlığın ülkemizdeki gelişimi/dönüşümü/evriminin, dünyadaki konjonktürel oluşumlara kısmen bağlı olarak, ancak ülkenin tarihsel süreçteki anlamlandırmaları çerçevesini çok yitirmeden, aynı zamanda da gelecekte dünyadaki “siyasal ve toplumsal belirleyici” argümanlarla beraber, belli bir olgunluğa ulaşacağını kabul etmek gerektiği de akıldan çıkarılmamalıdır.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Fikret Çelik %50, Vasfiye Çelik %30, Zeynep Duyar %20 oranında çalışmaya katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)* (A. Fethi, Çev.), İstanbul: Hil Yayınları.
- Akıncı, A. (2022). *Tanzimat’tan cumhuriyet’e Türk millî kimliği*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2006). Resmi ideolojinin doğuşu ve evrimi üzerine bir deneme. T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi, cilt I* içinde (ss. 377-407). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Babun, F. (2008). Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda vatandaşlık ve kamusal kimlikler. E. F. Keyman (Ed.), *Aydınlanma, Türkiye ve vatandaşlık* içinde (ss.64-83). İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bora, T., Paker Y. B. ve Sancar, M. (2002). Hakim ideolojiler, batı, batılılaşma ve insan hakları. T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce, modernleşme ve batıcılık, cilt 3* içinde (ss. 298-335). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Citizenship. (2022, 28 Haziran). Britannica içinde. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/citizenship>
- Caymaz, B. (2007). *Türkiye’de vatandaşlık –resmi ideoloji ve yansımaları-*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cizre, Ü. (2002). Egemen ideoloji ve Türk silahlı kuvvetleri: kavramsal ve ilişkisel bir analiz. T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce, kemalizm, cilt 2* içinde (ss.156-191). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çaha, Ö. (2005). Sivil toplumun Türkiye’deki sorunları. A. Küçük, S. Bakan ve A. Karadağ (Ed.), *21. yüzyılın eşiğinde Türkiye’de siyasal hayat, II. Cilt* içinde (ss. 689-707). İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Çelik, F. (2010). *Cumhuriyetçiliğin dönüşümü: Fransa ve Türkiye üzerine karşılaştırmalı bir analiz*. [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Çelik, F. (2020). *Citizen, citizenship and awareness of citizenship*. Berlin: Peter Lang GmbH.
- Çetinsaya, G. (2006). Kalemîye’den mülkiye’ye Tanzimat zihniyeti. T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi, cilt 1* içinde, (ss. 55-71). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ersanlı, B. (2003). *İktidar ve tarih “Türkiye’de ‘resmi tarih’ tezinin oluşumu (1929-1937)”*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devleti’nde millet sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayınları.

- Gözaydın, İ. B. (2002). Türkiye hukukunun batılaşması. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce, modernleşme ve batıcılık, cilt 3* içinde (ss. 286-297). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın kısa tarihi* (M. D. Üst, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Heper, M. (2011). *Türkiye’nin siyasal hayatı ‘tarihsel, kuramsal ve karşılaştırmalı açıdan’*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kadıoğlu, A. (2008). Vatandaşlık kavramının farklı anlamları. A. Kadıoğlu (Ed.), *Vatandaşlığın dönüşümü* içinde (ss. 21-30). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karatepe, S. (2005). Türkiye’de yönetim-vatandaş ilişkisi. A. Küçük, S. Bakan ve A. Karadağ (Ed.), *21. yüzyılın eşiğinde Türkiye’de siyasal hayat, I. cilt* içinde (ss. 647-663). İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (1996). *Türk demokrasi tarihi ‘sosyal, ekonomik, kültürel temeller’*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye’de devlet ve sınıflar*. (S. Tekay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyman, E. F. (2008). Türkiye’de çokkültürlü anayasal vatandaşlık ve demokratikleşme. A. Kadıoğlu (Ed.), *Vatandaşlığın dönüşümü* içinde (ss. 218-244). İstanbul: Metis Yayınları.
- Keyman, E. F. (2017). Türkiye siyasi tarihi ve demokratikleşme. A. Çaylak ve S. A. Avcu (Ed.), *Türkiye’nin siyasal hayatı* içinde (ss. 7-24). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de toplum ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1997). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polat, E. G. (2011). Osmanlıdan günümüze vatandaşlık anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 127-57.
- Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar cemaati ‘modern ulus fikrine doğru’*. (Ö. Okur, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Somel, S. A. (2006). Osmanlı reform çağında Osmanlıcılık düşüncesi (1839-1913). T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi, cilt 1* içinde (ss. 88-116). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentürk, N. S. (2008). Türkiye’de vatandaşlık: Anayasal ve yasal düzenlemeler ışığında bir inceleme. E. F. Keyman (Ed.), *Aydınlanma, Türkiye ve vatandaşlık* içinde (ss. 27-37). İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tanıyıcı, Ş. (2005). Türkiye’de siyasal kültür ve demokrasi. A. Küçük, S. Bakan ve A. Karadağ (Ed.), *21. yüzyılın eşiğinde Türkiye’de siyasal hayat, I. Cilt* içinde (ss. 591-600). İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Üstel, F. (2005). *Makbul vatandaş’ın peşinde –II. Meşrutiyet’ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (2006). II. Meşrutiyet ve vatandaşın ‘icad’ı. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi, cilt 1* içinde (ss. 166-179). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, A. (2002). Kemalist milliyetçilik. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce, kemalizm, cilt 2* içinde (ss. 210-234). İstanbul: İletişim Yayınları.